

KARLA HUSTIĆ

**PRETKAZIVANJA BOLESTI I SMRTI, NADNARAVNI NAČINI
PREVENTIVE BOLESTI I SMRTI I LIJEČENJA BOLESTI
U LOVINAČKOM KRAJU**

Karla Hustić
Selska 16
HR 10000 Zagreb
khustic@ffzg.hr

UDK: 398(497.5 Lovinac)
39:61(497.5 Lovinac)
Prethodno priopćenje
Ur.: 2010-12-01

U radu autorica donosi prikaz raznolikih praksi povezanih s bolešću i smrti u pojedinim mjestima lovinačkog kraja u Lici. Rad se temelji na vlastitoj prikupljenoj terenskoj građi te dijelom i na građi prikupljenoj na prijašnjim terenskim istraživanjima. Prikazuju se načini pretkazivanja bolesti i smrti i njihova preventiva, liječenje uroka i nameta te uloga zmija u nadnaravnim praksama ljudi ovoga kraja. Sve razmatrane cjeline prožete su vjerovanjem u djelovanje nadnaravnih sila.

Glavne riječi: lovinački kraj, narodna medicina, liječenje, nadnaravno, magijsko

1. Uvod

Puk se oduvijek liječio vlastitim, generacijama prokušanim i prenošenim metodama koje su u literaturi obuhvaćene pojmom narodna medicina. *Taj način na koji su naše bake bile liječene prije pojave zapadnjačke biomedicine*¹ obuhvaća liječenje racionalnim i nadnaravnim sredstvima. Racionalna se sredstva koriste prirodnim zakonima, a nadnaravna im pospješuju uspjeh – ako nekoga ugrize zmija otrov se mora istisnuti van, ali kako ova akcija spašavanja ima ograničenja na koja ne možemo utjecati (npr.

¹ T. BUKOVČAN-ŽUFKA, 2003, 160.

širi li se otrov tijelom brže ili sporije) koristi se određena vrsta nadnaravnih postupaka, obično magičnim predmetima i/ili riječima. Svoje sam istraživanje fokusirala na takve oblike liječenja, a glavni cilj bilo je utvrditi načine njihove upotrebe. Građa je prikupljena terenskim istraživanjima u nekim mjestima općine Lovinac.² Ciljana skupina kazivača bili su stariji ljudi koji su se pokazali izvrsnima za ovu temu, a i oni sami su znali napomenuti da su mladi za tradiciju nezainteresirani, da *sad mladi ne znaju ništa*.³ Korištena metoda bila je polustrukturirani intervju, bilježen diktafonom te kasnije transkribiran. Nekoliko sam intervjuja, na zamolbu kazivača, bilježila samo pismeno.

Kazivači⁴ su bili, koliko divni domaćini toliko i susretljivi u kazivanjima koja su u svojim detaljima bila vrlo raznolika. Na ovo je utjecalo društveno sjećanje, proizvod kolektiva koji ukazuje na ono što je važno upamtiti, a istovremeno je i pod utjecajem osobnog životnog puta pojedinaca koji uvjetuje daljnje rafiniranje pojedinosti, načina i intenziteta kojim će se nešto pamtit. Tako su neke teme kod određenih kazivača potpuno podbacile ili su pak obrađene s mnogo detalja. Uz to, po završetku Drugoga svjetskog rata ljudi su živjeli u novim uvjetima, mladi su naraštaji vjerovanja povezana s tradicijskim liječenjem sve više smatrali praznovjermima te su se neki zagubili ili transformirali u sjećanjima kazivača. Prikupljena građa se stoga većinom odnosi na druge dvije četvrtine 20. stoljeća, iako se neke prakse i dalje koriste (pogotovo to vrijedi za one vezane uz kršćansku ispovijest). Različitosti u iskazima proizlaze i iz ponešto različitih procedura u srodnim praksama liječenja od naselja do naselja, ili čak od obitelji do obitelji (često su kazivači koristili sintagme poput *u mojoj kući*⁵ ili *a možda u drugim selima ima drugo*⁶). Kazivači su ponekad jasno naglasili kako se neki iskaz odnosi na kolektivno znanje sintagmama poput: *A to su pričali*,⁷ ili pak da izražavaju vlastito mišljenje.

² Piplica, Poljana, Ričice, Smokrić, Sv. Rok, Vagan. Istraživanje je provedeno u okviru kolegija *Prakse terenskog istraživanja* na dodiplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod mentorstvom prof. dr. sc. Milane Černelić, uz novčanu potporu projekta *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* voditeljice Milane Černelić. Zahvaljujemo načelniku općine Lovinac Danijelu Jurjeviću na ljubaznoj pomoći prilikom terenskog istraživanja, posebice u preporuci kazivača te osiguravanju prehrane i prijevoza po terenu. Zahvaljujemo također i svim kazivačima, te mnogim Lovinčanima koji su nas uputili na pojedine važne kazivače za ispitivanje ove teme, kao i drugih tema koje su se istraživale i čiji su rezultati objavljeni i u drugim priložima u ovome svesku *Senjskog zbornika*.

³ Kazivačica r. 1947. godine, Ričice.

⁴ Ukupno ih je ispitano 28, od čega su korišteni iskazi 21 kazivača za potrebe ovoga rada.

⁵ Kazivač r. 1942. godine, Poljane.

⁶ Kazivačica r. 1930. godine, Sv. Rok.

⁷ Kazivači r. 1942. godine, Poljane.

Smjernice u pripremanju za ispitivanje na terenu⁸ bila su pitanja iz četvrtog sveska *Upitnica Etnološkog atlasa*,⁹ a građa prikupljena ovim Upitnicama šezdesetih godina 20. stoljeća poslužila je kao nadopuna vlastitoj. Podatci iz Upitnica malobrojni su i manjkavi i bez vremenskog su određenja, te su kao takvi mogli biti korišteni samo kao poneka potvrda vlastitoj građi, a odnose se na mjesta Sv. Rok i Vagan. Kao nadopuna korišteni su i rukopisi o Lovincu Nikole Bonifačića Rožine (1955) i Maje Bošković-Stulli (1955). Nasuprot UEA, dvoje navedenih autora zabilježili su naracije kazivača koje uključuju i pučke predaje, legende, pjesme i poslovice, čijim se pregledavanjem može dobiti bolji uvid o načinu života, načinu razmišljanja i stavovima ljudi o raznim temama, pa tako i temi ovoga rada. Osim toga, navedeni su i opširniji podaci o kazivačima, a u uvodnim riječima saznajemo i neke korisne informacije vezane uz njihov pronalazak i intervjuiranje. Poneke podatke našla sam i u knjizi *Taslak* (1998) autora Mile Japunčića koja je većinom fokusirana na mjesto Sveti Rok. Iako je ona ponajprije rječnik, u njoj su zapisani i pojedini običaji, priče i uzrečice, ponegdje u većem ili pak manjem opsegu. Knjiga *Lovinački kraj* (2000) istoga autora proširuje ova saznanja te sam i u njoj naišla na korisne podatke iz cijelog područja općine Lovinac koja se nalazi u južnoj Lici – između Velebita i Sredogorja. Nadalje, korišteni su i neki (tematski bliski) dijelovi drugoga sveska monografije *Živjeti na Krivom putu*¹⁰ zbog relativno male prostorne udaljenosti te pripadnosti istom primorsko-ličkom ogranku Bunjevaca radi uvida u lokalno nazivlje i odnos kazivača prema pitanjima vezanima uz temu.

Za definiranje šire teme ovoga rada (narodna medicina) korišten je članak "Narodna medicina kao predmet etnologije" (2003) autorice Tanje Bukovčan-Žufika, dok je članak "Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima" (2004) autorice Mirjane Randić poslužio u osmišljavanju metodološkog pristupa u prikupljanju podataka i njihovoj analizi. Kako je narodna medicina ljudska djelatnost vezana, i uz one koji ju koriste i uz one koji je prakticiraju, u pripremi tog dijela dio istraživanja koristila sam članak "Praktičari narodne medicine" (2003) autorice Aide Brenko. Za osmišljavanje pristupa preostalim cjelinama

⁸ Terensko istraživanje odvijalo se u dva navrata: od 23. do 27. ožujka 2010. te od 26. do 28. svibnja 2010.

⁹ Upitnice Etnološkog Atlasu dio su arhiva Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog Fakulteta u Zagrebu. Korištene su teme broj 141. *Mora, vampir, vukodlak i neka slična bića*; broj 142. *Vještice, vile, suđenice*; broj 143. *Neka druga natprirodna bića i pojave*; broj 144. *Sveci zaštitnici*; broj 145. *Vjerovanja i pričanja o nekim životinjama, njemušti jezik*; broj 149. *Zlo oko, uroci, sretni i nesretni dani*.

¹⁰ P. KELEMEN, 2008, 189-201, 279-292.

koje su obuhvaćene ovim radom poslužilo mi je poglavlje "Predodžbe o životu i svijetu" autorice Jadranke Grbić, objavljeno u monografiji *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka* (1998). U ovome radu prikazana su vjerovanja i prakse vezani uz bolest i smrt za područje cijele Hrvatske.

Prikupljene podatke pokušala sam poredati u smisleni niz, iako to nije uvijek lak zadatak zbog različitosti oblika nadnaravne preventive i liječenja bolesti, npr. *prepletanje magijskih i kršćanskih vjerovanja obilježje je pučke pobožnosti kakvu se i danas prakticira na cijelom području Hrvatske*.¹¹ Započela sam s praksama koje su se pokazale jednim od najraznovrsnijih, a to su pretkazivanja¹² o nadolazećoj bolesti i smrti. Nadalje, *iako se često misli da narodna medicina ne poznaje prevenciju (...)*¹³ u svojem istraživanju naišla na metode kojima su se pokušavale spriječiti bolesti uzrokovane urocima, a te su *prevencijske mjere uglavnom bile tabui i nepisana pravila što valja ili što se ne smije obavljati (...)*.¹⁴ Sljedeći su opisani uroci i njihovo liječenje. Posljednja u nizu su pak liječenja naravno zadobivenih rana nadnaravnim postupcima, što uključuje i liječenje zmijskih ujeda uz koje su navedene još neke nadnaravne prakse u kojima se pojavljuje zmija.

2. *Pretkazivanja bolesti i smrti*

Prema kazivanjima, smrt i bolest mogle su se predvidjeti prije no što će, naočigled svijetu, zahvatiti nekog od ukućana. Znaci su se primarno uočavali u snovima i ponašanju životinja,¹⁵ a postojale su još neke životne situacije koje su nagovještavale zle dane. Snovima se mnogo vjerovalo, prema kazivanjima većine, a odgonetavali su se na individualnoj razini. Dakle, ljudi su pratili vlastite snove i prema njima znali što će se dogoditi: *A je znale su, a to tko je pratije, mogo si i sam ovako nešto i to dosta mislim pokaže da će biti nešto*.¹⁶ Nadalje kazivači kažu za san *da je istinit. Samo treba znat protumačiti*¹⁷ te da *tu ima nečega. Tko to prati, nije bitno sanjarica, nego svoj san pratit*.¹⁸

¹¹ A. BRENKO, 2004, 327.

¹² *Proricanje, u našem selu doista omiljeno, magijski je postupak predviđanja događaja u budućnosti, iako se na isti ili vrlo sličan način moglo «prodrijeti» u neke važne događaje iz prošlosti.* (J. GRBIĆ, 1998, 330)

¹³ A. BRENKO, 2004, 319.

¹⁴ A. BRENKO, 2004, 319.

¹⁵ *Zavijanje psa ili pjevanje kokoši, nepoznato pucanje ili stresanje u kući, ničim izazvano, ponekad glasanje kakve ptice, ovdje se držalo najavom nesreće* (M. JAPUNČIĆ, 1998, 226).

¹⁶ Kazivač r. 1929. godine, Sv. Rok.

¹⁷ Kazivačica r. 1929. godine, Sv. Rok.

¹⁸ Kazivačica r. 1930. godine, Smokrić.

Tumačenje vlastitih snova opstalo je do danas, uz poneko korištenje sanjarica koje su pak, nakon Drugog svjetskog rata, preuzele ulogu posebnih ljudi koji su tumačili snove. Pokazalo se da postoji vrlo raznoliki spektar znakova koji nagovještavaju smrt, pri čemu su rijetko koji potvrđeni na više mjesta.¹⁹ Kazivačica iz Sv. Roka (r. 1930. godine) jedina je spomenula rušenje kuće kao nagovještaj smrti, isti podatak donosi i Mile Japunčić: *Sigurnu smrt značilo je sanjati rušenje kuće, ispadanje zuba koji boli, da mrtvaci koga zovu i slično.*²⁰

Svakodnevnim, dugogodišnjim životom uz životinje ljudi su uočili kako ponašanje životinja može nagovijestiti zlo. Uobičajeni su znaci skorašnje smrti u obitelji (napose gospodara) *vijanje*²¹ pasa, smrt i nemir stoke, pijetao koji je zakukurikao uvečer te kokoš koja je zakukurikala i koja se odmah, kao neutralizacija toga lošeg predznaka, morala zaklati i pojesti. Kazivač iz Smokrića (r. 1929. godine) prisjetio se zanimljive dogodovštine: *Ima ovdje čovjeka, još je živ, koji je išao u Velebit, tamo se išlo po drva ujesen sječ. A oni su bili siromašni, i normalno kad je došo kući znala ga je čekati palenta i mlijeka i nešto. A on kaže materi: "Mama, ona kokoš tvoja šarena eno je pjeva" "Ajde je uhvati i odma joj otkini vrat" I otišo i udavio zdravu kokoš bez da je pjevala. Mater ju udavila i napravila. Reko: "Sad sam išo lako po drva u Velebit, kod kuće me čeka kokoš" [smijeh, op.a.].* Određeno ponašanje ne samo domaćih već i divljih životinja može značiti nevolju.²² Većinom kazivači spominju razne ptice koje su se pojavile oko kuće²³ kao loš znak i/ili kao nagovještaj smrti. Samo je par kazivača navelo vranu i ćuka, dok su pojedinačni primjeri sova, roda, kukavica.²⁴

¹⁹ Kao nagovještaj smrti u snovima nekoliko kazivača (jedna kazivačica iz Vagana te dvoje Pipličana) spominju pojavu crne lješnjaka, a krumpir kazivač iz Poljane te kazivačica iz Vagana.

²⁰ M. JAPUNČIĆ, 2000, 270.

²¹ *Zavijanje*; ovaj naziv zabilježila sam u svim mjestima. Taj podatak potvrđen je i u *Upitnici Etnološkog atlasa* (nadalje će se koristiti kratica UEA) za mjesto Sv. Rok (UEA, IV, 145, HF 211/987).

²² Japunčić piše kako se pretkazivalo smrt prema *glasanju ćuka ili jejine (sove) u blizini kuće, pjevanju kokoši, zavijanju (cviljenju) psa i po još nekim znakovima u kući* (M. JAPUNČIĆ, 2000, 270).

²³ Moguće je da je razlog ovakve raznolikosti podataka činjenica da se ta vjerovanja vezuju uz prošlost pojedinih obitelji, na temelju pojave određene ptice u trenutku smrti nekoga od ukućana, te se podatci u tom slučaju možda temelje na osobnim iskustvima ili obiteljskim predajama. Takve pojedinosti nisu dovoljno precizno ispitane.

²⁴ Bonifačić *Rožin* je zapisao da kad se *kukavica prvi put čuje, onda se valja tri puta provaljati* (N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 20). Moguće je da se u razdoblju između Bonifačićevog i mojeg istraživanja ostalo samo sjećanje na kukavicu kao loš znak, bez detalja o valjanju.

Postojao je način otkrivanja smrti na dan sv. Ivana Krstitelja: *Uoči Ivanja naberu cvijeće, ivanjčice. Koliko je članova porodice, toliko cvijetova. U jutro gledaju koji je cvijet uvinut, jer svaki član ima svoj cvijet. I čiji je uvenut, taj će prvi nestati*²⁵. Isto potvrđuje Japunčić: *Naime, običaj je bio nabrati toliko cvjetova ivančice koliko je osoba u kući, ubosti ih u rešeto uoči sv. Ivana (24.lipnja) i promatrati koji cvijet je, tijekom noći, najviše uvenuo (poklopio se). Iz stupnja uvelosti cvijeta procjenjivalo se hoće li tko umrijeti, tijekom jedne godine, i tko bi to mogao biti.*²⁶

Smrt i bolest iščitavali su se i dvama rekvizitima u božićnim običajima – božićnoj plečki²⁷ i božićnim svijećama.²⁸

Gašenje božićnih svijeća radi predviđanja hoće li netko u obitelji umrijeti u idućoj godini potvrdili su svi kazivači. Može se zaključiti da je u svim kućama postojala barem jedna svijeća koja se sigurno gasila na Božić,²⁹ a čemu je prethodila molitva.³⁰ Nakon večere *gospodar ustaje, prima čašu s vinom i nazdravlja, "Valjen Isus i Marija, sritna vam badnja večer, želim vam sriću, zdravlje i božji blagoslov".*³¹ *Svi mu istovremeno zahvaljuju. Gospodar pije, a za njim i svi ostali. U čaši gospodara ostaje malo vina kojim on trne (gasi) svijeće.*³² Vino je, prema svim kazivačima, bilo crno, a *najprije se gasi obiteljska svijeća, zatim svijeća namjenjena polju te svijeća namjenjena blagu. Na svaku svijeću trebaju kapnuti tri kapljice.*³³ Prema smjeru kretanja dima³⁴

²⁵ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 17.

²⁶ M. JAPUNČIĆ, 2000, 270. Podatci o preznacima smrti vezanima uz dan sv. Ivana Krstitelja pri terenskim istraživanjima nisu potvrđena.

²⁷ Neki kazivači spominju i druge datume, ili govore o gledanju u plečku bez obzira na datum.

²⁸ Mile Japunčić potvrđuje oboje (M. JAPUNČIĆ, 2000, 270), a jednom rečenicom navodi i treći način, na koji nisam naišla nigdje drugdje: *Isto tako, vjeruje se da će umrijeti i onaj član kućanstva kojeg gospodar ne vidi ukoliko iziđe iz kuće i pogleda kroz prozor u vrijeme večere* (M. JAPUNČIĆ, 1998, 260).

²⁹ Nisam posebnu pozornost obraćala na vrijeme u koje se svijeća na spomenuti način gasila, no poneki kazivači sami su spomenuli Badnjak, Božić, dan sv. Stjepana kao, Veliki petak i različita doba dana – doručak, ručak, večeru

³⁰ Nikola Bonifačić Rožin zapisao je kako svijeće pali gazda: *Prvo bi uzeja rukavicu na ruku, i s njom bi primije badnjak, pa bi puva u njega u i kad bi doša plamen bi zapalije sviće. To je čast badnjaku, jer ruke su nečiste.* (N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 1). Mile Japunčić u svome radu kaže kako prije sjedanja za božićnu večeru *gospodar pita «Esmo li svi u kući ili za stolom?» i kad dobije potvrđan odgovor, pristupa paljenju svijeća. Pali ih treščicom od badnjaka, uz molitvu i zazivanje imena Isusova, uvijek istim redom: obiteljsku, za polje, za blago. Za vrijeme paljenja svijeća članovi obitelji kleče ili stoje oko stola, prekriže se i sklope ruke* (M. JAPUNČIĆ, 1998, 260).

³¹ Kazivači iz Svetoga Roka kazali su kako se molilo po jedan Oče naš i Zdravo Marijo za žive i mrtve, a kazivači iz Smokrića da se uz to svaka od navedenih molitva molila i za polje i blago.

³² M. JAPUNČIĆ, 1998, 260.

³³ M. JAPUNČIĆ, 1998, 260.

gatalo se tko će te godine umrijeti. Da ne bi bilo varanja *moraju se svi malo odmaknut dalje, da ne bi tko slučajno poslo dim onome nasuprot* [smijeh, op.a.]. *Da ne puše da ne diše, pa kuda ide dim. Ako ide ravno gore da ne će niko, a kome dim ide da će taj prvi umrijet. Onda je svak bježa jer je nekad dim više iša šparketu* [peći, op.a.]. *Onda su rekli e nemoj stat tamo di će vatra, tamo ide dim.*³⁵ Kada dim *ide u pravac*,³⁶ tj. prema gore, nitko ne bi umro, jer tamo nikoga i nema. Kazivanja se razlikuju o pitanju broja svijeća – ili je bila jedna ili su bile tri. Svijeće su namijenjene za ljude, blago i polje³⁷ pa *ako je ta od polja puna suza, to će bit bogato, rodno. Tako će i blago bit sretno. Ako nema tih, ako nekud te kapljice panu i ne objese po toj svijeći da će bit nerodno.*³⁸ Razlike u kazivanjima tiču se i načina gašenja svijeće/svijeća – koricom kruha umočenom u vino; vinom iz čaše; gašenje kapljama vina sa žlice. Pred kraj istraživanja saznala sam da su neke obitelji svijeće kojima su gatali stavljali u *česnicu*,³⁹ *kruh koje se gore premazao jajima pa bio onako svijetal. U sredini toga kruha je bila rupa i svijeća se stavila na to,*⁴⁰ *il u žito.*⁴¹ Bonifačić je zabilježio kako *na boru stoji svića omotana hrvatskom zastavicom (...) trne se vinom*⁴² no ne spominje gatanje. Kazivač iz Poljane potvrdio je i žito i česnicu: *Moji su mećali u lonac, svaku vrstu žitarice u koju su mećali ove tri svijeće (...) i tada bi se načinila česnica, kruh koji je pečen pod pekom, ali bez rupe pa je lončić sa svijećama je stajao na njoj. Na česnici.*⁴³ Zanimljivo mi je bilo kako su se mnogi kazivači smijali, prisjećajući se pretkazivanja dimom, pa me je to navelo da im postavim pitanje je li on bio izvođen samo radi zabave, a ne zbog spomenutog vjerovanja – no svi su od reda kazali da se u ovaj običaj itekako vjerovalo.

Ranije je spomenuto gatanje kojim se *na božićnom pleću znalo vidjeti hoće li tko umrijeti ili hoće li biti bolesti u obitelji.*⁴⁴ Kazivači su spominjali

³⁴ Ako je bilo više svijeća, tada se gledalo na smjer kretanja dima s one svijeće koja je bila namijenjena ljudima.

³⁵ Kazivač r. 1929. godine, Piplica.

³⁶ Kazivačica r. 1932. godine, Vagan.

³⁷ Kazivačica iz Poljane r. 1949. godine navodi da su svijeće bile namijenjene za Božić, za mrtve i za blago.

³⁸ Kazivačica r. 1939. godine, Poljana.

³⁹ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

⁴⁰ Kazivačica r. 1947. godine, Smokrić.

⁴¹ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

⁴² N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 13.

⁴³ Kazivač r. 1942. godine, Poljana.

⁴⁴ Kazivačica r. 1949. godine, Poljana.

isključivo gledanje u janjeću plećku,⁴⁵ a gataci su znali samo posebni znalci, čini se, stariji muškarci. Kazivač iz Poljana rekao je da su *onda puno vjerovali u pleće božićno. Kad pečeš pečenku za Božić i kad onu plećku gledaš i onda u plećki ako ima zarizanoga, to se zvala raka i sigurno za godinu dana neko će umrit iz kuće, i to je bila istina.* Većina kazivača povezuje gatanje na životinjskoj plećki uz Božić,⁴⁶ ali spomenuti su i blagdan *Miholja* i bilo koji dan u godini. Pretkazivanje bolesti i smrti predstavlja samo jedan od načina gatanja iz plećke jer su gataoci mogli predvidjeti i druge događaje važne ljudima, a postojala je i izreka "*Nema ga ni u božićnom pleću*".⁴⁷

Pojedinačna kazivanja o gledanju u budućnost spominju *ciganke i vračare koje su znale vračati u kavu*⁴⁸ ili su *bacale karte i gatale*,⁴⁹ vračara kojemu su *iza rata onog drugoga da su naše žene išle u Dalmaciju i nosile sol i da je on to u sol gleda i da je govorie sve istinu, tko je živ tko mrtav tko će se vratiti*,⁵⁰ gatanje u grah koje su neke stare žene prakticirale, iako *ustvari su se jedna drugoj rugale, a nije znala ni jedna*.⁵¹

Naravno, znalo se predvidjeti i sretne trenutke u nadolazećim danima, no kako to nije dio istraživane teme, takvi su podatci u ovome radu izostavljeni.

3. Kršćanski postupci u preventivi bolesti i smrti

3.1. Zavjetni sveci

Pretkazana nesreća nije se mogla poništiti, ali se poštivanjem nekih pravila mogla odgoditi jer *narodna medicina ima znatno šire značenje od liječenja bolesti. Iz shvaćanja uzroka bolesti proizlaze i životna pravila kojih se čovjek mora pridržavati želi li biti zdrav*.⁵² Osim religijskih praksi korištenih svakodnevno kada nema vidljive opasnosti od bolesti, kada se ta opasnost ukaže pokušava je se ukloniti štovanjem svetaca, molitvama i hodočašćima

⁴⁵ Propustila sam ispitati može li se gledati i u plećku neke druge životinje. Mile Japunčić zabilježio je kako se za Božić peklo mlado prase, janje ili *dvize*, ali da *poslije večere, tu večer* [na Stjepanje, op.a.], *gospodar gleda pleće božićne pečenice ako je to bilo janje ili dvize. Točno se mora znati jer, dvize je zobalo sol i na prošli Božić pa može zbuniti znakovima na kosti svojega pleća* (M. JAPUNČIĆ, 1998, 261).

⁴⁶ Također je Bonifačić *Rožin* u kontekstu božićnih običaja kratko zapisao kako se *gleda na pleće od pečenjice* (N. BONIFAČIĆ ROŽIN 1955, 1).

⁴⁷ Kazivač r. 1955, Sv. Rok.

⁴⁸ Kazivačica r. 1949, Poljana.

⁴⁹ Kazivačica r. 1945, Sv. Rok.

⁵⁰ Kazivačica r. 1937, Smokrić.

⁵¹ Kazivač r. 1935, Smokrić.

⁵² A. BRENKO, 2004, 318.

određenim svecima kojima se zavjetovalo za zdravlje. Oblici pučke pobožnosti poput ovih ukazuju na ljudsku potrebu odgađanja smrti unatoč katoličkom nauku koji iza ovozemaljske smrti navještava novi, vječni život. Uostalom, na ovaj način bilo koji pojedinac mogao je dati vlastiti doprinos za ozdravljenje bližnjega, dok je za konkretnu medicinsku (bilo pučku, bilo službenu) pomoć postojala specijalizirana osoba sa specijaliziranim znanjima.

U susjedna sela odlazilo se kada slave svoje glavne svece (npr. u Lovinac za Miholje (28. rujna), u Sv. Rok za Rokovo (16. kolovoza), u Ričice na Mariju Magdalenu (22. srpnja)) te na dane slavljenja manjih svetaca, npr. u Lovinac za sv. Antuna Padovanskog (13. lipnja), u Sv. Rok za Majku Božju Lurdsku (11. veljače)), ili u dalja mjesta koja su ujedno i zavjetna i nisu obilježena posebnim datumom – npr. išlo se *crkvi sv. Petra u Rudo Polje, pa u Boričevac u crkvu da li je Velike ili Male Gospe. Netko je išo iz familije, došo tamo uveče i noćio kod crkve i ujutru prisustvovao misi i ujutro išo nazad pješke, uglavnom se pješke hodalo.*⁵³ Jedino je ovaj kazivač dao detaljniji opis samog čina hodočašća, dok su ostali spominjali samo pješačenje. Kazivači⁵⁴ su kao zavjetnike spominjali najčešće žene, koje su ponekad i bose ili na koljenima išle na zavjet.

Najviše se išlo zavjetnom svecu sv. Antunu Padovanskom kojemu *se u zavjet nosila vuna na Cvitušu, on je bio čuvar blaga. Išlo se bosonogo ili čak na koljenima, ako je dijete bilo bolesno.*⁵⁵ Kazivačica iz Smokrića (r. 1937. godine) podijelila je osobno iskustvo: *Recimo zavjetovana ja sv. Anti. Meni mama imala nas šestero dice pa pomrlo i ostala samo ja i ona mene zavjetovala sv. Anti.* Svake godine na Antunovo kao zahvalu nosi se na Cvitušu ljiljan, cvijet sv. Antuna. Više kazivača napomenulo je kako su *sv. Anti* (a i drugim zavjetnim svecima) *išle nacije i druge i pravoslavni i Hrvati. I obilazit zavjet i pripovidat svoje ili vesele ili tužne neke što bi želilo da bude.*⁵⁶ Kazivačica iz Smokrića (r. 1937. godine) na pitanje kome se molilo za zdravlje odgovorila je da to *zavisi ko je kome zavjetova te da su ljudi zavjetovali i najbližem svecu do svog rođendana. Često je i to bilo.*⁵⁷

Više puta su spomenuti slučajevi zavjeta sv. Ivanu Krstitelju kod Medaka na Velebitu koji tamo *ima svoju kapelicu i išlo se to prije izdaleka.*⁵⁸ Kazivačica

⁵³ Kazivačica r. 1947. godine, Smokrić.

⁵⁴ Piplica, Vagan, Ričice, Sv. Rok, Poljana.

⁵⁵ Kazivač r. 1942. godine, Poljana. Isti kazivač rekao je da i su i sama djeca bila zavjetovana da bi ih se obranilo od bolesti i smrti: *Mnoge majke zavjetovala djecu na oltar Majke Božje, odvele su tamo svoje dijete i obećale ga.*

⁵⁶ Vagan, Piplica, Ričice, Sv. Rok.

⁵⁷ Isto je zapisao Mile Japunčić: *Nastojalo se da to [imenovanje djeteta, op.a.] bude prema datumski najbližem "svecu" u kalendaru ako je to moguće.* (M. JAPUNČIĆ, 2000, 250)

⁵⁸ Kazivač r. 1945. godine, Sv. Rok.

iz Smokrića (r. 1937. godine) prisjetio se priče vezane uz nastanak kapelice: *To su pričali da je bila bolesna djevojka iz Sv. Roka i kad je to mjesto nađeno, to je bio kozar koji je koze čuva. I našo je cvijet i donio ga i kažu nemoguće da ga je naša i onda svećenici, ko li je reko da treba se tu napraviti, da je to bio cvijet sv. Ivana i da se napravi tu kapelica. Onda se zavjetovala jedna djevojka, ona je bolovala, onda se vikalo sušica, ono tuberkuloza, ono je sav lim iznila za krov za tu crkvu. Moja mama je to pričala, što je istina i da je ona ozdravila. E sada jel to bila mašta il priča istinita.* Drugačije priče o nastanku kapelice sjeća se kazivač iz Sv. Roka (r. 1955. godine): *Predaja kaže da su jedne godine skakavci pojeli usjeve te su se svećenici molili da otiđu. U čast toga podignuta je crkva⁵⁹ sv. Ivanu Krstitelju.* Kazivačica iz Vagana (r. 1932. godine) kazala je kako se išlo gor kod crkve sv. Ružice kod Udbine negdje. *Išla je ova naša jedna bosa, boso se ide na zavite. Ali ja nisam mogla. I onda je ta baka, nije bila baka, to je bila jaka žena baš, ličkulja, i dosta išla crkvi sv. Ružice [tj. sv. Rozalije, op.a.] i to je zavjetna crkva, negdje od Udbine, i na Udbinu se išlo, ali sve brdima, sve su to putevi. Meni je mater odozgor od Gračaca nije se išlo ovim cestama, sve se išlo popriko možda 15 km il 20 km. Ja njoj reci "Bože, kako si mogla ić", al vesela budi što ide materi pa ode odole gor priko brda. I tako se išlo i na mise i koješta.* To potvrđuje i kazivačica iz Smokrića: *Ja se sjećam, moja mama je pričala da su oni, ona je rođena u ovom selu, nedaleko, par kilometara u montanji [brdu, op.a.]. I da su oni kao mladi, dobro ona se udala od 20 godina, prije toga je išla kao djevojka i to pješice su svi mladi išli na Udbinu, crkvi sv. Rosalije (...) jer Udbina je bila kompletno katoličko selo u to vrijeme i oni su svi išli i to pješke tamo.*

3.2. Kristijanizirani magijski postupci

Obrana od bolesti pronašla je svoje mjesto u nekim godišnjim običajima koji su povezani s važnijim crkveno-kalendarskim datumima, ali u svojoj jezgri sadrže nekršćanske elemente koji su tijekom vremena kristijanizirani.⁶⁰ Drugim riječima, obrana od bolesti kao dio nekih godišnjih običaja sastoji se od kristijaniziranih magijskih postupaka kojima se želi preventivno utjecati na moguću ili prijeteću opasnost (...).⁶¹

Prvo ću spomenuti blagdan Pepelnice kada *ujutro dođemo pred peć i tu ova, di se pepel kupi, mi smo vikali lužara. Tu se prikrižiš pepelom [pokazuje na*

⁵⁹ Naglasio je kako to nije crkva nego kapela koja je u Drugom svjetskom ratu srušena.

⁶⁰ A. VLATKOVIĆ, 2008, 244.

⁶¹ J. GRBIĆ, 1998, 319.

čelo i na bradu, op.a.] kao zaštitni znak. Isto od uroka i tako.⁶² Ovaj se običaj zove *pepeljanje*. *Lug*, tj. pepeo, vjerojatno je bio sakupljan od izgorjele grančice drijenka posvećenog prijašnje godine. Iako je samo jedna kazivačica potvrdila ovu pretpostavku, nekoliko drugih dalo je naslutiti kako je ona moguća. Ista kazivačica znala je još neke pojedinosti koje drugdje nisu potvrđene: *Mi blagoslivamo drin, drijen. To je jedan lijepi plod od kojeg mi radimo sok sada i koječeg. A inače je onaj žuti cvitić i mi to jedemo, jedni ne, a mi stari jedemo. Moji sinovi mislim nisu to jeli, a mi drugi svi jesmo sa jajima na Uskrs, blagoslovljenim onim jelom i to, jer je to blagoslovljeno, grančica. Onda kad dođe druga godina, Pepelnica, onda je moja svekrva grančicu donese i tako u šparket, (...) i to izgori da dođe do žara i pepela. Onda se to malo stuca taj žar i onda se to oladi da dobije pepela, onda je ona sebe uzela pa i malo skvasila prst, umila se u vodi koja je ostala od poklada od onog jela što se kuva na poklade, a to je obično lički kupus i meso. (...) I onda ona te prste u to jelo stavila i onog pepela uzela gdi je izgorila onu od prve godine grančicu. I ono viče: "Spomeni se, čovječe kršćanine, da si od zemlje i od praha i od pepela i da ćeš i u zemlju i u prah i u pepel." I tako se ona križa i maže, i maže svoje tabane, ja sam znala masirat (...) Onda bi ja trebala, al ja nisam tobož držala do toga. Mlađe, misliš, ne će ti biti ništa. I onda je ona to sve rekla je da je to pepeljanje.*⁶³

Kazivačica iz Smokrića (r. 1939. godine) kazala je kako se i *pepelom zamaže ako dijete kud nosiš, onda zapepelaj ga, veli, da tu prvo pogleda, nego da pogleda u njega. A jel to istina, ja ne znam*. Slično su mi potvrdile još dvije sugovornice, dok ostali nisu znali za ovaj običaj. Kazivačica iz Piplica (r. 1929. godine) ispričala je sljedeće: *Evo, sad moja mater nosi dite prvi put. Il ide nekuda. I svaki put samo dite, ovako smo mi [otvara šparet, poliže prst, zahvati pepela i križa se po čelu, op.a.] i križ na čelo (...) eto, to je zaštićeno*. Slično navodi i kazivačica iz Vagana (r. 1932. godine): *Nego inače koji se boja da će mu ureć kćer il što, onda nešto malo ili sa garom il negdi zabilježi,*⁶⁴ iako su se neki ljudi ovakvoj vrsti zaštite rugali. Na prvi pogled čini se nejasnim da bi praksa koja izaziva porugu opstala – ali poruga je upravo željeni učinak mazanja pepelom jer je taj čin naime zaštita od uroka izazvanog čuđenjem, a kao što je jedna kazivačica potvrdila i od uroka izazvanog očima (o oba uroka će biti riječi dalje u tekstu). Uz to, pepeo, kao svojevrsni proizvod vatre, posjeduje njezina magična svojstva, što je slučaj i s ugljenjem koje se koristi u

⁶² Kazivačica r. 1947. godine, Smokrić.

⁶³ Kazivačica r. 1932. godine, Vagan.

⁶⁴ Kazivačica r. 1932. godine, Vagan.

liječenju uroka. Posebnost vatre vidi se i u spaljivanju drijenove grane, koju bi zbog svoje posvećenosti bilo nepoćudno jednostavno odbaciti u smeće.

Već spomenuti drijenak posvećivao se u crkvi na blagdan Cvjetnice *i taj se blagoslov drenov, svak je od nas moro dok je bila mama i baba, dok smo bili manji, onaj jedan cvjetić od drene pojest s kuhanim jajom za Uskrs.*⁶⁵ Postojanje ovog običaja, koji je pridonosio zdravlju, potvrdili su mnogi kazivači.

Pučki su se blagoslovi odvijali i na neke druge blagdane godišnjeg kalendara. Na Sveta tri kralja blagoslivljaju se voda, sol, a ponegdje i kruh koji se čuvaju da bi kasnije, kada to bude potrebno, poslužili u sprečavanju nedaća ili u liječenju. Kazivačica iz Poljana (r. 1949. godine) kazala je da se u blagoslovljenu vodu stavljao bolni prst. U crkvi blagoslovljena voda već se isti dan koristila: *Kad se donose ta voda (...) kad se smrači, kad familija dođe u kuću, onda gazda kuće ide i oko kuće škropi oko štale za sreću blaga, za sreću naroda, za zdravlje.*⁶⁶ Kazivačica iz Smokrića kaže kako nije gazda blagoslivljao, već kako *onda poslje Tri kralja ide svećenik po kućama i blagoslivlje kuću. Pri blagoslovu molio se Oče naš i Zdravo Marijo tri puta.*⁶⁷ Blagoslivljala se nije samo kuća već i *oko blaga i sve se blagoslivljalo. I na Jurjevo. Za zaštitu.*⁶⁸ Kazivači su davali različite odgovore na pitanje kada su se još blagoslivljala polja i blago - Jurjevo, Tjelovo, bilo koji dan u proljeće. Suglasni su bili u izjavi da je taj dan bio u vrijeme *kad je snijeg okopnia, [kad] počinju prvi radovi, i taj gazda kuće uhvati te vole i taj plug i kola, i onda iziđe žena i tom blagoslovljenom vodom, blagoslovi da bi ta godina nešto bila uspješna.*⁶⁹ Slično govori i kazivač iz Smokrića (r. 1935. godine), tj. kako je najstariji muškarac u kući, gazda, išao blagoslivljati polja te kada *bi došao na njivu, izmolio se i šta ja znam.* Slična su i ostala kazivanja, uz pojedine specifične potvrde: *Kad prasice nisu htjele jesti, davao im se blagoslov;*⁷⁰ *ako je blago nemirno, blagoslivljala se kuća.*⁷¹ Također je jedinstven iskaz kazivačice iz Piplice (r. 1929. godine) koja kaže kako se pazilo da *mlado mliko*

⁶⁵ Kazivač r. 1942. godine, Poljana.

⁶⁶ Kazivač r. 1929. godine, Piplica.

⁶⁷ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

⁶⁸ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

⁶⁹ Kazivač r. 1941. godine, Ričice. Kazivači iz Lovinca kazali su kako se blagoslivljalo u proljeće. Japunčić pak piše kako se je na *Sveta tri kralja obavezno blagoslivljanje njiva posvećenom (blagoslovljenom) vodom koju dodnose na polje što osobito štiti od zmijskog ugriza blaga. Starješina u večer (pred večer) uzme vodu i grančicom poškropi čeljad, kuću, štale, blago i njive moleći pozdrav Gospodnji.* (M. JAPUNČIĆ, 2000, 285)

⁷⁰ Kazivačica r. 1949. godine, Poljana.

⁷¹ Kazivačica r. 1947. godine, Smokrić.

tek oteljene krave ne iskupi pa ga za zaštitu *treba solit, daj soli te blagoslovljene onda da ne bi izgorilo*. Blagoslivljanje je čin prizivanja Božje zaštite te je logično da će se taj postupak provesti nad svime što je čovjeku bitno – obitelj, dom, životinje, polje. Blagoslovljena voda, sol, kruh i drijenak također su bitni čovjeku, ali u ovome slučaju oni postaju sredstva u kojima je pohranjena božanska moć do nekog kriznog trenutka u kojem će biti potrebna.

4. Uroci: zaštita – obolijevanje – liječenje⁷²

4.1. Urok izazvan urokljivim očima

Dva su tipa uroka o kojima su kazivači znali najviše detalja – urok izazvan urokljivim očima te urok izazvan čuđenjem. Uz ove treba spomenuti i *vračke*, za koje neki kazivači koriste naziv *urok*, iako bi *vračke* zapravo bile *namet*, *nagaz*, jer *kako sami nazivi govore, smatra se da se bolest može nametnuti, da se na nju može nagaziti*.⁷³ K tome, kako se u istraživanju pokazalo, *vračke* su se liječile drugačijim načinom. Zbog toga ću *vračke* prikazati u sljedećem poglavlju.

Za urok izazvan urokljivim očima⁷⁴ kazivač iz Poljana priča kako su *postojali ljudi s očima koje su smetale, koje su mogle čak i ubiti. Takve oči nisu bile dobre ni za blago ni za dicu te da oni to nisu radili namjerno*,⁷⁵ *nisu znali da škode svojim očima*. Kako je netko dobio takve oči kazivač ne zna, već se u selu znalo tko ih ima.

Doduše, neki su ljudi znali da mogu naškoditi svojim očima (*On je zna da je on taj. A jel mu je narod to reka il je on osića to...*)⁷⁶ pa bi unaprijed upozoravali na to, kao što navodi kazivačica iz Piplica: *Ona je takve oči imala i ona je to svakom rekla i to smo znali (...)* *A onda kad dolazi, pa mlado vidi, il žena sir [izrađuje sir od mlijeka, op.a.], il prase vidi mlado, il tele, il dite, ona samo veli "Ak imaš što od mladoga, skloni meni da ga ja ne vidim". Odma njene oči su škodile. Ona je znala to*. U vezi s tim, drugi kazivač iz Piplice (r.

⁷² U ovome sam radu izostavila zaštitu, obolijevanje i liječenje koji su uzrokovani djelovanjem nadnaravnog bića *more*. O tome više u radu Matije Dronjića i Rosane Šimunović u ovome svesku Senjskog zbornika.

⁷³ M. RANDIĆ, 2003, 74.

⁷⁴ U UEA za mjesto Sv. Rok stoji kako *postoji vjerovanje da neki ljudi, naročito žene, imaju zlo oko, kojim mogu nanijeti nesreću ili bolest. Ti ljudi imaju sraštene obrve ili su razroki te da drugi ljudi to ne mogu učiniti* (UEA, IV, 149, HF 211/987). Isto je potvrđeno za mjesto Vranik (UEA, IV, 149, gF 412/1022).

⁷⁵ No Bonifačić Rožin je zapisao da *tko oće da ima zle oči, on treba da se cilu godinu svaki petak mrsi na tašće* (N. BONIFACIĆ ROŽIN, 1955, 31).

⁷⁶ Kazivačica r. 1929. godine, Piplica.

1929. godine) navodi i komentira jednu pripovijetku: *Znam da je neki prosjak koji traži po selu, traži da mu se da nešto za pojist, da bi ispred kuće zva: "Narode ako imate malo dite sakrijte jer moje oči nisu dobre". Eto to. To je bila pripovitka,*⁷⁷ *A možda je on htia da se pokaže dobar čovik da bolje prođe [smijeh, op.a.].*

Samo je jedan kazivač znao objasniti zašto su se dobivale urokljive oči: *Priča je čak neka postojala da je dijete neko dobilo, da su oči škodile, da bi žena nakon što odbije dijete od dojenja, ponovno mu dala. Da se to nije smilo. Sad možda netko drugi zna nešto drukčije. Ja uglavnom znam priču kad si odbio dijete, nisi ga smio ponovo na prsa puštati, jer će to bit za oči, te oči njegove će onda smetati nekome drugome.*⁷⁸

Iz navedenih kazivanja vidi se da su najpodložnija ovom uroku bila mala djeca i mlado *blago*,⁷⁹ a Japunčić je zabilježio kako su i *trudnicu čuvali od zlih očiju i drugih poroka, da je se ne urekne.*⁸⁰

Blagoslovi su bili potrebni kako bi se zaštitilo od raznih nedaća, u što dakako spadaju i uroci, a kao i blagoslovi tako i *dim s ognjišta tjera uroke i druga zla, a osobito onaj dim koji nastaje pregaranjem badnjaka na Badnju večer.*⁸¹ Blagoslovima se štitilo osobito djecu.⁸² Osim toga, koristila su se i

⁷⁷ Ukazala bih ukratko na dvije razine pričanja koje ovdje nalazimo: samo kazivačevo kazivanje, te *pripovitka* koja se našla unutar tog kazivanja. Kazivanja, koja velikom većinom tvore ovaj rad, orijentirana su oko života kazivača/ice. Ona su priče o životu određene *načinom komunikacije: pričanja o životu izraščuju iz razgovora te kazuju o zbiljskim činjenicama, pri čemu je dokumentarna uloga svakako značajnija, dok je estetska funkcija zaista često sekundarna.* Estetska funkcija je u formaliziranim tradicijskim vrstama podjednako važna kao i ona informativna. (M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1984, 323, 333). Jedna od takvih vrsta jest ono što je kazivač označio kao pripovijetku – u književnoj teoriji žanr koji određuje uvjerenje da je ta priča izmišljena. Način kazivačeva pripovijedanja (*Znam da je neki prosjak traži po selu*) ipak ukazuje na žanr predaje, u čiju se *istinitost vjeruje ili se prije vjerovalo* (M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 2006, 162). Uočavamo kako je istinitost zajednička karakteristika i pričama o životu i predajama. Zajednički je i način na koji same pripovjedači/ce svaka na svoj način oblikuju priču u odnosu na vlastita saznanja, osjećaje i stavove koje su stekli kroz život. Zato će i priču o životu, koja ipak nije strogo ograničena činjenicama (a i podložna je upotrebi arhetipova), netko pomalo izmijeniti da bi postigao učinak koji zahtijeva taj trenutak. Na kraju, ako je pripovijedanje uspješno izvedeno, priča će se ponavljati (pri čemu će svaka nova pripovjedač/ica dodati poneku svoju "istinu"), siže će se stabilizirati i na kraju pretvoriti u neku od formaliziranih tradicijskih vrsta.

⁷⁸ Kazivač r. 1942. godine, Poljana.

⁷⁹ Isti podatak potvrđen je u upitnici za mjesto Sv. Rok: *Zlom oku su izloženi svi mladi i lijepi (ljudi i životinje)* (UEA, IV, 149, HF 211/987), također u mjestu Vranik (UEA, IV, 149, gF 412/1022).

⁸⁰ M. JAPUNČIĆ, 2000, 249.

⁸¹ M. JAPUNČIĆ, 2000, 251.

⁸² Kada se nakon djetetova rođenja ono predaje ocu, *otac najprije pogleda svoje nokte jesu*

druga zaštitna sredstva, npr. jedna vrlo učinkovita mjera obrambene magije jest odvlačenje pozornosti zlih očiju na nešto drugo.⁸³ Kazivači su najčešće govorili da ima posvećena crvena krpica od tizih očiju, to je zbog uroka. To su vezali, jer svak će pogledat, što će njemu onaj konac il papuča crvena, negdi nešto mećali crveno samo tako. Kolko puta žene bacile crvenu krpicu na kolijevku kad netko dolazi. Da ne bi tizim očima...⁸⁴ Neki kazivači nisu znali za ovaj postupak, a oni koji su znali za njega opisivali su ga slično: nešto se crveno⁸⁵ stavljalo blizu djeteta, jer pogledat će ono [crveni predmet, op.a.], ne će ga pogledat u lice⁸⁶ i tako ureći. Iz istih razloga prvo se moralo pogledati u nokte pa tek onda u dijete kako ga se ne bi ureklo⁸⁷ ili se trebalo zamisliti kako voda teče i odnosi loše pa onda oči nisu mogle naškoditi.⁸⁸ Običaj vezanja crvene krpice protiv uroka koristio se i kod stoke, kravama se u rep stavljala crvena krpa da ne bi gubila mlijeko. Volovima se vezalo na rep, a konjima u grivu i rep.⁸⁹ Većinom su kazivači govorili o crvenim krpicama, ali kazivačica iz Smokrića (r. 1939. godine) kazala je da se svežu 2-3 konca na rep kravi, il na rog. Šareno, nek se vidi. Crveno, zeleno, plavo. Glavno da vidi šta je ono na kravi, da ne gleda ono znaš. U navedenim primjerima riječ je o zaštiti od urokljivih očiju.⁹⁰

4.2. Urok izazvan čuđenjem

Urok izazvan čuđenjem također nije namjerno izazvan, jer su osobe pohvalile neku osobinu djeteta ili blaga ne znajući da će tako naškoditi upravo onomu kojemu su se divile.⁹¹ Pri zaštiti od uroka izazvanog čuđenjem

li čisti da ne urekne dijete (od vjerovanja da prljavština donosi zlo). Tada izgovori riječi: «Evo ili gle dičaka, vidi junaka! Kako je ružan.» da ga ne bi urekao. Ponekad nabraja niz riječi kao da drži zdravicu. Stavlja dijete u kolivku, i poškropi ga blagoslovljenom vodom (...) osim riječima i predmetima dijete je zaštićivano od uroka odvajanjem u posebnu prostoriju, gdje je to bilo moguće, barem dok ne prođu krstike kao i izbjegavanje posjetitelja za čije oči se znalo da nose urok. Slično pravilo vrijedilo je i za roditelju koju nije svatko trebao gledati neposredno prije i nakon poroda. (M. JAPUNČIĆ, 2000, 250)

⁸³ J. GRBIĆ, 1998, 321.

⁸⁴ Kazivačica r. 1929. godine, Piplica.

⁸⁵ Trakice, konci, krpe koji su bili ili crveni ili šareni.

⁸⁶ Kazivačica r. 1929. godine, Piplica.

⁸⁷ Kazivač r. 1955. godine, Sv. Rok. Bonifačić Rožin je zabilježio da su u nokte gledale one osobe koje su smatrale da imaju urokljive oči (N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 1).

⁸⁸ Kazivačica r. 1949. godine, Poljana.

⁸⁹ Kazivač r. 1955. godine, Sv. Rok.

⁹⁰ U UEA za mjesto Sv. Rok zabilježeno je kako se od zlog oka može sačuvati tako da se uza se ima češnjak (UEA, IV, 149, HF 211/987).

⁹¹ Postojanje ovih dvaju tipova uroka zabilježeno je na svim lokalitetima.

obrambena moć sastoji se i u suzdržavanju od pohvale.⁹² Ditetu malom da tko reče, veli ajme meni lipo li je, veli a ko i jučer je, a koliko je naresto, eto to zna naškodit.⁹³ Zbog toga se maloj djeci uvijek govorilo, o kako si jako ružan, ne smiješ reći da je lijepo.⁹⁴ Kako im se tko ne bi začudio, djeci se stavljala i naopačke robica oblačila. Kad neko vidi, dite onako fino, pa ajme šta kako si to obuko, vidiš da je to naopačke! [smijeh, op.a.],⁹⁵ a kazivačica iz Vagana (r. 1932. godine) prisjeća se da su vajk rekly stare žene kad je dite malo, ne ide ono van nemoj ga umivat. Bolje da je nečisto, da će mu se kakva bena kad naiđe začudit i reć a nečisto je, ne će reć da je lipo. Također su znali da ditetu zamrče ugljenom čelo, kad idu s njim na put. To zato da se to prvo opazi, nego da reče, da je lipo.⁹⁶ Sugovornica iz Piplice (r. 1930. godine) kaže da kad bi bila lipa cura, lip momak, da lakše urok nego ružnoga što sam čula i od nekih drugih kazivača. Navedeni iskazi pokazuju da su uroku čuđenjem najpodložnija djeca, a nekoliko kazivača spominje da kad vidi netko, ajmo reć, lijepu kravu sa pravim vimenim, reče "o lijepa vimena, dobra vimena"(...) da će naškoditi. Da će ostat bez varenike. Tako su to bile pripovitke.⁹⁷ Urok izazvan čuđenjem bio je nenamjeran, tj. ljudi koji su se čudili nisu znali da će tako naškoditi djetetu ili mlijeku: Sve to bude najviše slučajno. Kao da se začudi. A nekog su znali reć "ha koliko je šašav, svačem se čudi". Da je ružno reć " a kako si lip, a joj kako". Čak da mora reć "joj kako je ono ružno i to". A da li je točno, bog zna. A znalo je bit da lipe cure koje su jako[lijep] pa ako se neko čudi, da dođe to. Veli boli glava ili tako.⁹⁸ Kazivačica iz Piplice (r. 1935. godine) i sama je bila žrtva ovoga uroka, i to je iskustvo podijelila sa mnom: Mene je otac nosio i mater kod njezinih. I ja sam kao najmlađa kod roditelja i možda sam u nedoba i došla i onda su dvi žene bile kod stoke gore u brdima. A ovi su moji išli, a bog zna koliko se išlo, to se živilo po 80 godina. I te dvi žene su prišle njima i ja sam skakutala. A mogla sam imat oko 5 godina. I onda su one rekly, na meni je bila crvena haljinica, pa kako sam ja bila kao ružna, viću po lički, i žuto i žuja, i tako. Al sam ja žuta bila, kao plava, plavuša. I kuštrave kose imala. Onda su one prišle i rekly "A lijepa djeteta!" One su kao pravoslavke. A ovi ovd i jedni i

⁹² J. GRBIĆ, 1998, 323.

⁹³ Kazivačica r. 1929. godine, Piplica. Isto je zabilježio Bonifačić Rožin: Ne smije se začuditi ditetu. Ako se začudi: «A dobro ti je napridovalo», onda odgovore: "Est, ka i juče." (N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 1).

⁹⁴ Smokrić. Isti podatak potvrđen je u UEA i za mjesto Vranik: Sačuvati se može tako da se kaže da je nešto jako ružno (npr. janje ili dijete) iako je ono lijepo (UEA, IV, 149, gF 412/1022).

⁹⁵ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

⁹⁶ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 1.

⁹⁷ Kazivač r. 1929. godine, Piplica.

⁹⁸ Kazivačica r. 1935. godine, Piplica.

drugi različito govore, što su katolici Hrvati i pravoslavci. "Ala lijepa djeteta!" A to uvijek kažu "nemoj se začudit nikome". I kako su rekle, tako sam ja na nogama klonula, više nisam mogla hodat i glava mi počela omahivat. Otac me uzeo u naramak i mora me donit jadnik do kuće, tu gor kuća u Vaganu (...) I idemo kod kume Ružice ona zna ugljevlje bacat. A onda su oni mene nosili. Da li je to bila istina ili ne [smijeh, op.a.] onda mi je bilo bolje. Do onud sam ja klonula i noge i glava omahivala i više nisam mogla hodat. To se baš meni desilo, onda oni reknu "ureklo". A jel to istina il sam ja možda klonula sama po sebi, bog ga zna. I tako je to dosta bilo i to se vjerovalo. Oni su to slučajno, ja sam njima bila lipa. Imala sam crvenu haljinicu, ono, od hodanja se zacrvenila, kosa kuštrava plava, pa možda sam i bila [smijeh, op.a.]. U ovome iskazu je, osim samog načina obolijevanja od uroka izazvanog čuđenjem, nagoviješten i način njegova uklanjanja – bacanje ugljenja.

4.3. Skidanje uroka

Dva do sada navedena uroka, urok od očiju i urok izazvan čuđenjem, imaju dosta zajedničkih značajki – nisu namjerni, najpodložnija su im djeca, simptomi su im nagla slabost organizma – sve su to indikacije, kako se vjeruje, da se radi o magijski izazvanoj bolesti,⁹⁹ a ako se određenim postupkom zaključi da je bolest nastala magijskim putem, ona se na isti način pokušava i liječiti.¹⁰⁰ Oba opisana uroka liječe se bacanjem ugljenja, tj. koriste se postupci kojima je svrha da ponište djelovanje zlih sila.¹⁰¹ Postupak se nazivao zagovor, odgovor. Njegovu srž svi su kazivači jednako opisali: posebne starije žene¹⁰² od kazivača nazivane *babama*¹⁰³ i kojih je bilo svega nekoliko u kraju, bacale su živu žar u vodu i molile:¹⁰⁴ *Od uroka očiju se samo ugljevlje bacalo, ništa*

⁹⁹ M. RANDIĆ, 2003, 74.

¹⁰⁰ M. RANDIĆ, 2003, 77.

¹⁰¹ M. RANDIĆ, 2003, 77.

¹⁰² One za svoje usluge nikada ne traže novac (M. RANDIĆ, 2003, 81) što je važno znati, pogotovo jer su sjećanja kazivača smještena u drugu polovicu 20.st. kada je liječnička pomoć u ovim krajevima bila dostupna. Međutim kako se *liječničku pomoć gotovo redovito naplaćivalo* (A. BRENKO, 2004, 330) ljudi su radije odlazili svojim sumještankama.

¹⁰³ *Baba* je općeniti naziv za sve starije žene u ovome kraju, dakle kazivači nisu koristili nikakav poseban naziv za te iscjeliteljice. Bošković-Stulli zabilježila je ove nazive: *Vračar ili gatar, to je svejedno, nema nikakve razlike, može biti i ženska vračarica ili gatarica* (M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 128) te da [jedan, op.a.] *vračar gleda u so. Jedni gledaju u karte.* (M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 126).

¹⁰⁴ Bonifačić Rožin u svojim je bilješkama zapisao koja je to bila molitva: *Ako dite netko urekne, onda ga odriču: "Dva urekli, a tri odrekli, Otac i Sin i Duh sveti"* (N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 1).

*drugo. Ugljvlje u vodu. I žena ta koja je znala to radi ona je još nešto brojila, molila oko toga. Voda nije morala biti blagoslovljena, i živi žar se bacao. Ja ne znam što je molila. To je ugljvlje ili potapalo se ili plivalo. Onda je to bilo, ne mogu ja sad sto posto sigurno tvrditi, da li je to bilo dobro kad tone ili kad ne. Ja mislim da je bilo bolje kad ne tone.*¹⁰⁵ Detalji su bili različiti od kazivača do kazivača: je li voda bila posvećena ili neposvećena, jesu li *babe* zamišljale boje očiju ili određene osobe, koje je značenje potonulog ili plutajućeg ugljena ili brzine njegova utonuća, je li se vodom uopće umivalo i što se s njom radilo... Dok žena baca ugljen u vodu, svakom komadu ugljena daje značenje jer *zamišlja u sebi imena ko je mogao to reć [tj. ureć, op.a.]*¹⁰⁶ ili *govori "Oči plave, oči crvene, crne, zelene"*.¹⁰⁷ Kazivačici iz Smokrića (r. 1937. godine) se čini da je broj očiju koje su se izgovarale bio pet. Potonuli ugljen označava, ovisno o kazivanju, ili konkretnu osobu koja je kriva za urok ili kakvu je boju očiju ta osoba imala.¹⁰⁸ Nakon ovog čina, žena je *u sebi nešto brojila i eto tu vodu ovako prikriži*.¹⁰⁹ Po mišljenju kazivačice iz Sv. Roka (r. 1949. godine), ona se molila Bogu, moleći "Oče naš". Iz drugog kazivanja saznajem da *su one nešto i molile u sebi; samo je križalo dijete*.¹¹⁰ Zatim *samo moraš uzet tu vodu blagoslovljenu i to dite samo rukom gologa, do kože skroz umit*,¹¹¹ i to od glave prema stopalima, *i ta se voda izljeva onda ovako za, kako se to zove, vijuge, od vrata, ovo na čem vrata stoje*.¹¹²

Moguće je da neki kazivači i sami uklanjaju uroke, no to su prikriili jer se *u prvim kontaktima kazivači, u strahu od osude javnosti, obično ograđuju od bilo kakve aktivne ili pasivne magijske djelatnosti*.¹¹³ Razlog šutnji mogao je biti i taj da osoba koja zna liječiti *to nikom ne smije reći jer ako veliš nekome dok si ti živ da onda ne pomaže taj zagovor. A onda pred smrt ta osoba ostavlja nekom svome. Prenosilo se s koljena na koljeno*.¹¹⁴ Tako sam tek naknadno od druge osobe doznala da sam razgovarala s jednom ženom koja otklanja uroke opisanim postupkom i danas. Ona sama nije dala naslutiti da zna *odgovarati* od uroka što je potvrdilo tezu kako *praktičari narodne medicine često žive običnim*

¹⁰⁵ Kazivač r. 1942. godine, Poljana.

¹⁰⁶ Kazivačica r. 1935. godine, Piplica.

¹⁰⁷ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

¹⁰⁸ Tako se bolesnik ili njegovi ukućani mogu prisjetiti tko je s takvom bojom očiju bio nedavno u njihovoj okolini i otkriti krivca.

¹⁰⁹ Kazivačica r. 1930. godine, Piplica.

¹¹⁰ Kazivačica r. 1993. godine, Smokrić.

¹¹¹ Kazivačica r. 1929. godine, Piplica.

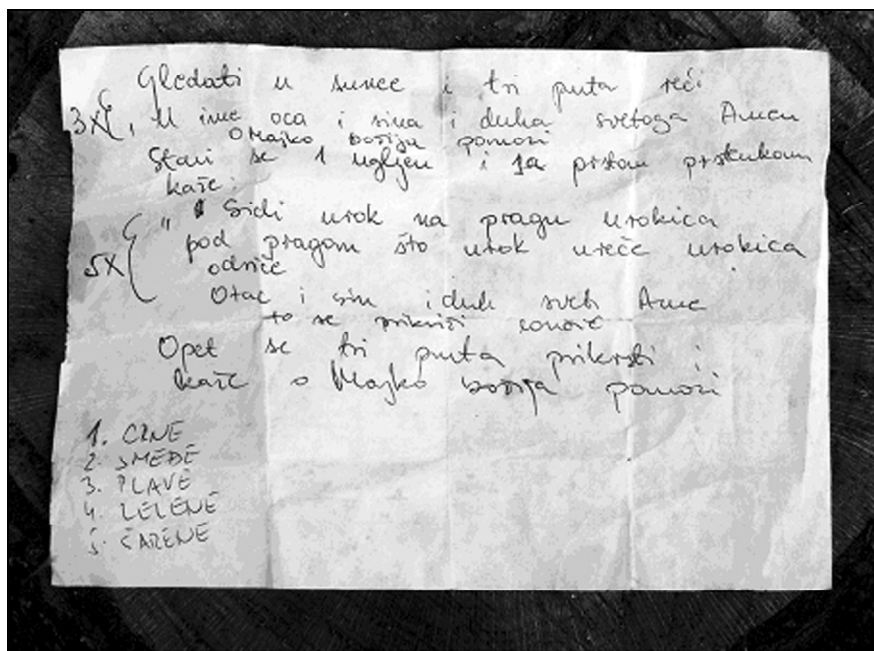
¹¹² Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić. Kazivačica iz Piplice objašnjava da se voda baca na mjesta preko kojih ljudi ne gaze *jer to je isto kao neka vračka*.

¹¹³ M. RANDIĆ, 2003, 81.

¹¹⁴ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

životom svojih susedjana.¹¹⁵ Isto tako kada sam kazivače pitala o praktikanticama, ciljajući na nešto što bi ih razlikovalo od ostalih, svi su odgovori bili na tragu toga da su *to tu domaće ženice bile*.¹¹⁶ Vjerojatno su upravo zbog toga kazivači na ova pitanja suzdržano odgovarali.¹¹⁷

U razgovoru sa "skrivenom praktikanticom" doznala sam da je iznimno vezana uz kršćanski nauk i Crkvu,¹¹⁸ a i neke riječi koje izgovara pri liječenju (što sam naknadno saznala) iz kršćanskog su rječnika. Ona je i primjer *kako postoji mogućnost da se to specifično znanje [odgovora od uroka, op.a.] ne zadržava isključivo u obitelji*¹¹⁹ jer ga je ona naime naslijedila od sumještanke.

Sl. 1. Tekst postupka za skidanje uroka s molitvenim formulama. Snimio Augustin Perić, ožujak 2010.

¹¹⁵ M. RANDIĆ, 2003, 81.

¹¹⁶ Kazivači r. 1941. godine, Ričice.

¹¹⁷ Moguće je da nevoljkost pričanja o praktikanticama proizlazi iz njihove ambivalentnosti – nesumnjivo je da su bile iznimno poštovane zbog iscjeliteljskih moći, ali tko ima moć da stvara ima moć i da uništi, čega su i kazivači vjerojatno svjesni.

¹¹⁸ *Svi praktičari narodne medicine koji liječe magijskim postupcima i s kojima smo razgovarale idu u Crkvu, a neki su naglašeno pobožni* (A. BRENKO, 2004, 323).

¹¹⁹ P. KELEMEN, 2008, 196.

Ovdje bih spomenula i pučke pripovijetke¹²⁰ ovoga kraja prema kojima su ljudima posebna znanja davale i vile, barem u ono vrijeme dok su još postojale: *Dok su one bile [vile, op. a.], da su znale naći mladića i odvesti ga sa sobom vile i bude š njima i po godinu dana i više, i kad se vrati od nji, on je tako suv i blid kao da je na njemu sušica, tako kod nji islabi. Onda one njega nauče tizim svim školami, tizim vračarijama i on je vračar.*¹²¹ Također, mogle su pokloniti znanje kao uzvrat za uslugu: *Edan čovik više ovog sela, više Smokrića, naša je vilu di spava na suncu, onda je načinije joj lad [hlad, op.a.]. Onda je ona svašta mu kaživala: svake je zagovore on zna, samo nije tije nikomu kaživat.*¹²² Zanimljivo je ovakvo povezivanje vila i ljudi koji su znali nadnaravne postupke liječenja, jer naime oboje imaju ambivalentnu narav – i vile i vračari svojim znanjima mogli su pomoći, ali su također zbog istih znanja predstavljali opasnost.¹²³

Na terenu sam naišla i na jedan zapis molitve kojom se liječi urečena osoba (Sl. 1) što mi je omogućilo uvid u onaj dio čina s kojim kazivači nisu bili upoznati – u molitvu s magijskom formulom.¹²⁴ Dok gleda u sunce, praktikantica se tri puta prekriži uz riječi "U ime Oca i Sina i Duha svetoga. Amen", te tri puta kaže "O Majko Božja, pomози". Zatim se za svaku boju očiju baca po jedan ugljen (prstenjakom bilo koje ruke) u lončić s vodom, pri čemu se, uz križanje lončića, izgovara formula: "Siđi urok na pragu urokica pod pragom što urok ureče urokica odriče. Otac i Sin i Duh sveti. Amen." Najprije se baca jedan ugljen za crne, zatim za smeđe, pa plave, zelene i naposljetku šarene oči. U slučaju da prvi ugljen potone, znači da su urokljive oči bile crne. Ako pak pliva, znači da krivac nije bio crnih očiju, pa se baca sljedeći ugljen za smeđe oči, i tako redom, *a ima i da poplivat će svi, kazat će ti ako nije oči.* Nakon što ugljen potone, lončić se tri puta prekriži uz riječi "O Majko Božja, pomози" te se vodom opere dijete. Ovim se načinom od uroka očima izliječilo jedno dijete prije desetak godina: *Dite nema nego umrit, mi ne znamo, plače on, plačemo mi (...) ja se mogu prisjetit da to nema spasa za to,* ali je na svu sreću bacanjem ugljenja ozdravilo. No postoji još recentniji slučaj izlječenja

¹²⁰ Razlikovni elementi pripovijetki, predaja i priča o životu (pri čemu se posljednje odnose uvelike na kazivanja) objašnjeni su u bilješci 74.

¹²¹ M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 130.

¹²² M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 125.

¹²³ O vilama vidi više u radu Matije Dronjića i Rosane Šimunović u ovome svesku *Senjskog zbornika*.

¹²⁴ Kao što se iz ranijeg opisa čina vidi, kazivači su znali samo o onom vizualnom dijelu, tj. ono što su vidjeli da praktikantice izvode, dok se magijska formula držala u tajnosti, kao što kaže sugovornica iz Sv. Roka: *One to ne pričaju, one to drže u tajnosti. One to u sebi kontaju tako da nemoš vako ništa znati.*

odgovorom odrasle osobe, također urečene očima, koji se zbio prije oko godinu dana. Ta je osoba inače tijekom cijelog života bila podložna uroku od urokljivih očiju, no svaki put je uspješno spašena.

5. Ostale boljke, vračke i liječenja

Po riječima kazivača iz Ričica, bacanjem ugljena rješavale su se i druge boljke kao *kad vas ubode trn, kad se nabodete na čava na nogu ili kad se posicete ili što. E onda su babe dolazile, onda su one po tom ugljevlju bacale te vode i mećale slaninu i na toj slanini vi ste to parili i tako ste liječili taj ubod, posjekotinu. S tim ugljevljem se i to radilo kod nas.*¹²⁵ Ovdje ću spomenuti još neke načine liječenja, kao npr. da *posebne žene znale su križati rane te ih nakon toga zaokružiti kako se rana ne bi širila. A to su bile, recimo, ove babe od uroka ili zmije. To su samo neki ljudi, možda jedan u selu.*¹²⁶ Kazivačica iz Ričica (r. 1947. godine) jedina je navela: *onda baba, ja se sićam, kaže: "Ko prikriži križom ovim i prikristi krstom ovim, ovde više ništa bit ne će" [pri tome rukom radi križ preko rane i pri "Ovdi ništa bit ne će" zaokruži oko rane, op.a.]. I kao ne će više bit rane. Tako nešto sjećam se, mlada sam bila. Kao da ne će rana se inficirati, ma vraga ne će. Za sličan način liječenja križanjem Bonifačić je ovako zapisao: Križanje za lišaj: uzme se luga na prst i tri puta opšeće lišaj i prekriži preko lišaja i govori: "Lišaj njiva, pepel sime" te dalje: Ječmenac, ječmik: uzmu zrno ječma te počne križat po jačmencu i govori: "Ženjem ječam, ženjem ječam." Ako se prevari i kaže: "Sijem ječam" onda će drugi na oko doći.*¹²⁷ Nadalje tu je i zagovor od crvi. *Kad crvi upljuvaju ranu, uzme se travu i devet klipica, devet puta govori: "Sveti Petar sitvu sije, sitva njivu, njiva sitvu gubi." I svaki put baca klipicu i crvi nestanu.*¹²⁸

Nauditi se moglo i namjerno,¹²⁹ npr. *vračkama. Vračke, koje su materijalne stvari u koje je nekim postupcima implementirana moć da prenesu zlu namjeru: svašta bude, krpa, končića svih boja. To su neke vračke, to se neko zlo nanese, neko veće bude nego ove oči šta ja znam.*¹³⁰ Slično spominje i sugovornica iz Sv. Roka (r. 1935. godine): *Neko čudo, veli kaki je bog dao boja. Mislim pleteni vako, kao ovu šarenicu šta vidiš. Metni to i pod prag i meći negdi. I jaja i bože oslobodi!*, a druga kazivačica iz Sv. Roka (r. 1945. godine)

¹²⁵ Kazivač r. 1941. godine, Ričice.

¹²⁶ Kazivač r. 1942. godine, Poljana.

¹²⁷ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 24.

¹²⁸ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 25.

¹²⁹ To su činile *vještice i more*, o njima vidi više u radu Matije Dronjića i Rosane Šimunović u ovome svesku Senjskog zbornika.

¹³⁰ Kazivačica r. 1929. godine, Piplica.

se prisjeća da su se jaja *podmećala nešto kao u njivu, kad kopaš da nađeš jaje da se iskopa. A to je iza kuće, ne može kokoš sanit. I to je netko zna. A ko to zna. A bilo je čari i konaca i našli pod pragom u kući konce.* Pragovi kao mjesta postavljanja *vrački* bili su spomenuti od najvećeg broja kazivača, i to oni kućni kao i oni od štala – zao čovjek mogao je nauditi drugome, ali i njegovu blagu kada *podmetne nešto, naprimjer, tu blago u štali i onda svih konaca, vrsta i možda i kostiju. Pa čak su vikali križa, groblja, drveta, pa da podmetne, da zlo napravi.*¹³¹ Bonifačić je zabilježio da *kad neka žena hoće da naudi nekome, onda hoće da mu napravi: Ona uzme zemlje sa tri groba i stavi na raskršće puta di ta osoba mora da stane. To može i drugome nauditi, ako priko prođe. I na gumno stavljaju. Tako stari kažu, da nije dobro noću ići preko gumna.*¹³² Kazivačica iz Piplica (r. 1929. godine) napominje kako stvari same po sebi ne mogu nauditi, već da je morala postojati neka formula koja bi im dala ubojita svojstva: *Što u nju metne, što u nju reče ja reko (...) sve ovo skupa to ne će meni ništa, znaš, nikom, ni tebi da sad staneš na ovo. Je al onom tko se vragu daje i tko metne, to tako bude svih boja, veli to (...) e neko je još i reko, moro je reći nešto.* Ista kazivačica ispričala mi je sljedeći događaj: *I ona je došla tamo, svatovi su ih doveli, jer sa svatovi i sve išlo. Jadan ti bog oni nisu tamo još sjeli ni večerati, to će ti svi kazat koliko ih je bilo ono, stotine, i sada su živi. I ona se digla i: "Ajmo leć, ajmo leć" tome mladoženji, između svatova. Počela se onda skidat! Poludila, Bože sačuvaj. I š njom hodži. Normalna cura se udala, gle mene ja sad, mi smo svi za njom plakali i za onim jadnim roditeljima. I š njom hodži i hodža veli: "Srića što si stala desnom nogom, pod prag joj zakopalo kad je pošla iz kuće svoje". Eto, to hodža joj je rekao. To joj je netko napravio! To su vračke. To se vraćalo. I veli: "Srića što si stala desnom nogom, što nisi livom, bila bi namistu mrtva ostala".* Ovaj događaj zbivao se sredinom dvadesetog stoljeća, a kazivačica je ispričala i drugi koji se dogodio njoj bliskoj osobi i završio sretno nakon odlaska hodži: *Ja znam moj je stric, ne stric, od tetke moje časne sestre, u Kanadi je taj otiša. On je iša gore i gonja je blago putem i kost neku naišo na putu i šunio je nogom i dobio epilepsiju (...) I odvedu ga hodži. Odvede ga moj stric, baš ćaća od ove (...) i kaže da je to podmetnula bila, al za blago. Nečje blago, neko imo konje, vole šta god, to su užali reć blago. Ali je on mora to pismo što mu je hodža dao stalno nosit, da ga probudiš ne znam di on je mora znat, da ga upitaš, di je, on je mora znat. I u Kanadi je on nakon trieset godina izgubi pismo. Izgubio, zaboravio bio. I odma je dobia tu bolest i piše tome istom stricu (...), to mu je bio ujak. I ovaj, i on*

¹³¹ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

¹³² N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 31.

hodži i digne drugo pismo i pošalje mu u Kanadi i hvala bogu on nema više te bolesti, samo mora znati za to pismo. Oba spomenuta nesretna slučaja završila su odlaskom hodži koji je uspješno izliječio nametnute uroke. Odlaske hodži potvrdili su gotovo svi kazivači, iako nešto više o tome nisu znali reći.

Rješenja za probleme izazvane *vračkama* nalazila su se i nešto bliže: *Išlo se, u Dalmaciji bio neki vračar naš, išlo se tamo. I on je doslovce toj ženi reko tako što ima, to što sam vam rekla za jastuka i ona je to našla i to se spaljivalo onda.*¹³³ Poljičani se prisjećaju vračara koji je pomagao kod vrački koje su se podmetale stoci: *Za vračke se pričalo, ali nije ih bilo. Kada bi blago krepivalo, vjerovalo se da je nešto nametnuto. Kako bi se zaustavio pomor išlo se vračaru u Biovčevo selo. Moralo se ići pješke i nikomu ne reći da ideš. Vračar bi znao zašto si došao te je molio. Slično je tomu kazivanje zabilježeno na istom lokalitetu: Pričao sam za taj urok oko stoke. Išlo se u Biovčevo selo, k vračaru, gdje se navodno mečala na prag, ispred praga zemlja mrtvačka, sa grobova - gdi kad je blago prilazilo je krepivalo. Onda se išlo zbog toga vračaru da bi on otkrie i da se to ukloni.* Podatak o dalmatinskom vračaru zabilježila je i M. Bošković Stulli: *Meni je krepivalo blago pa sam ja sla ženu k vračaru Đuri u Bivčino selo ispod Kistanja u Dalmaciji. On sa vilami radi, on vajik spominje vile, to je rekla meni žena kad je došla od njega (...) taj vračar, dok vidi so, on zna šta je na stvari; i kad je vidije so, kaza joj je da je nametnutno na cilu kuću i da blago pocrkne sve i mačke, da ništa ne ostane. To je napravljeno tako, da je donešeno sa tri groba zemlje i sa tri pusta kućišta i devet kapi mrtve kriv i to je prebačeno kud blago prolazi, tako da sve poništi. I reka joj: "Sad si došla k meni kad ti je sve pocrkalo. Da si došla prvo, bilo bi spašeno, ali ubuduće možeš kupovat, da ne će krepivat." I kad joj je vračao vajik govori: "Pomozi, vilo Nagorkinjo i vilo Velebita." I dao joj u to so neko korenje kavo od trave i da kada dođe kuć odbije malo živca kamena i da ga stuče u prašinu i pomiša u so i daje blagu onim danom kojim običava davati blagu so. I tako je napravila i kašnje toga više mi nije crkivalo ništa. Pitala ga je žena za plaću koliko traži. On nije tije ništa, on samo kaže: ako oće što dati mu od dobre volje. Dala mu tristo dinara i to je bila fakt istina. Ja ne znam je li to pomoga on ili je stalo samo, šta ja znam, al meni nije bilo drugog već izlaza, mora sam nekudić, kad je poništeno već sve. Ja sam ima dvi štale, pa misleći da je štala zaražena sa bolesti i da od toga blago krepiva, ja prerenem blago u drugu štalu i zovnem dva puta veterinara i blagu dade anekcije, ali ope nije pomagalo ništa. I so tim sam mora ići tražiti nekoga. On je reka ženi: "Blago što ste prignali niste trebali, jer štala zaražena nije".¹³⁴*

¹³³ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

¹³⁴ M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 128-130.

6. Nadnaravni postupci sa zmijama

6. 1. Zmijari

Smokrićani i Poljićani sjećaju se i nekih osoba koje su mogle pomoći u vlastitoj sredini. Jedan od njih bio je *zmijar*, osoba koja je znala prizivati zmije, pa tako i onu koja mu je pomagala pri otkrivanju *vrački – kralja zmija*: *A je onaj koji dolazi je mora molit, a ove kad je to dolazilo po noći podmećat i to je zlo, to bi krepivalo blago ljudima. A ja sam to onda čula tako, kad blago krepiva, da je to bie čovjek u selu. To sam baš od mog tate, al opet ne... koji je zmijar bije. I kad iziđe on zove kralja zmija. To da on švikne i da te zmije dođu k njemu. I onda pruži ruku i kralj zmija da dođe njemu na ruku i da taj čovjek dolazi, to je čaća pričao, da je donie ga na prag od štale i da je tu, a da im je blago svo krepivalo, i da je tu zmija pokazivala. Al ne bi ona njega ugrizla jer je on car zmija. I donese ga tamo i on pokaže i on bi reka, sad taj čovjek: "Tu kopajte, tu vam je, tu su vam bacile te vračare i vještice nešto da vam pokrepa blago". Uglavnom veli "Tu kopajte" i onda se to zapali.*¹³⁵ M. Bošković Stulli od kazivača je saznala da je jednom čoviku iz Smokrića u stara doba crkivalo blago (...) a bije je jedan čovik imenim Tomičić Blaž, zva se po tome svome zanatu *zmijar*, on je zna zagovor kod *zmija* i nastavlja vrlo slično ranije navedenom kazivanju kako je taj *zmijar* prizivao zmije i pričao s njima, te je prizvao veliku zmiju koja se na određenom mjestu u blizini kuće smotala u krug. *Zmijar* ju je tada maknuo i počeo na tom mjestu kopati *kad nakopa za edno po noge, al se iskopa iz zemlje neki svežanj svkakvog konca svake farbe, svaki konac ima svoju farbu. Onda reka domaćinu da pometu ognjište u kući i da to spale na vatri i onaj pepel što izgori, da odnesu u ponor di voda ponire i da tu bace. I tako je čoviku stala krepavica, više mu nije blago skapavalo.*¹³⁶

Za takve ljude, koji se u nekim krajevima nazivaju *zmijarima* vjerovalo se da imaju više vrsta nadnaravnih sposobnosti. Jedno je bilo dozivanje *zmija* (...) na poseban zvučni ili čak neverbalni ali svakako magijski poziv (...) Drugo je svakako još čudesnije, a to je vjerovanje da su *zmijari* nad *zmijama* imali neku moć, pa ih zato nisu ujedale.¹³⁷ Prizivale su se poimence ženskim imenima i najopasnije one dolaze i one po tebi idu i to i nema da će te koja ujest,¹³⁸ ali s njima se moralo biti na oprezu jer moraš ju znati vratiti nazad. Ako to ne znaš,

¹³⁵ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

¹³⁶ M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 128.

¹³⁷ J. GRBIĆ, 1998, 315.

¹³⁸ Kazivač r. 1945. godine, Sv. Rok. Potvrdio kazivač r. 1942. godine, Poljana.

*onda dođe do problema.*¹³⁹ Dok su se neki kazivači prisjetili kako su prizvane zmije pomagale pri otkrivanju *vrački*,¹⁴⁰ drugi misle *da je to bilo na neki način da dokažeš da si ti nešto drukčiji od onoga drugoga. Da si poseban u nečemu.*¹⁴¹

6.2. Zagovor protiv ugriza zmije

Kako su vrlo rijetki bili bliski sa zmijama, a susret s njima u lovinačkom kraju je neminovan, znalo je biti zmijskih ujeda. Postojao je doduše način da susret sa zmijom prođe mirno, tj. izgovarao se *zagovor* koji bi zmiju ukočio, a također, *kao preventiva od ugriza zmije držalo se korisnim uhvatiti prvu zmiju koju vidiš u proljeće i nabrojiti joj sve svoje ukućane i stoku koje ne smije ugristi (ujisti), te je pustiti neozljeđenu.*¹⁴² Kazivači su mahom spominjali posebne ljude koji su znali zagovor protiv ugriza zmije, no kazivačica iz Piplice smatra kako ga može izreći bilo tko, da *kad samo nju vidiš di ona ide i samo rečeš "Stani zmijo prokletice, znaš li da se Isus rodia", e sad to ti rečeš taj dan koji je, petak, subota, nedjelja, koji dan je bio. "Stani zmijo prokletice, znaš li da se Isus petkom rodia" Tri puta rečeš. Ona se ukoči.* Jednog slučaja iz vremena djetinjstva prisjetila se i druga sugovornica iz Piplice – susjed je "doletio" njenoj majci da bi joj rekao da treba ubiti zmiju koju je zakleo i koja sada miruje. Ona u to nije vjerovala, *"ja sumnjam da ću zmiju, di će zmija bit!" A oni svi, veli, redom oko zmije, stojije dica i ona se smotala među njima i nikud ne mrda (...) i moja se mati tome nije mogla iščuditi. Veli, oni stoje oko nje, i veli dicit "Uješće te" veli "Ne će, ne će, ja sam nju zakle". E to bilo, nije to bilo. Nešto je moralo bit kad ona ne biži između nji! Nije nikog napala i pobjegla.*¹⁴³ Ne tako davno dogodilo se nešto slično: *Mi išli u crkvu, poprijeko smo išli, prije nekoliko godina. Mi smo išli na misu i zmija je bila velika kad smo se vraćali i ona ju tu nešto rekla tako. Kaže ona "Sad ću ja otić kući pa ću ja reć da dođu ubit zmiju". Ma da baba, sad će tebe baš zmija čekat. I idem ja natrag s njima. I zmija tamo čekala (...) dal je ona zmija mene slučajno ostala*

¹³⁹ Kazivač r. 1942. godine, Poljana.

¹⁴⁰ Kazivačica r. 1939. godine, Smokrić.

¹⁴¹ Kazivač r. 1942. godine, Poljana. Potvrdila kazivačica r. 1949. godine, Poljana.

¹⁴² M. JAPUNČIĆ, 1998, 225.

¹⁴³ Kazivačicin suprug popratio je ovu priču smijehom i racionaliziranim komentarima – *zmija se ukočila jer je bila okružena ljudima i vidjela je da ne može nikuda, te da zmija ne napada, samo u obrani će ona, inače ona bježi. U obrani ako nigdje nemere utić, okrene se i brani.* No napomenuo je i kako su rekli ljudi *da je tu jedan stari čovik umra, već...da je on moga to, kad je vidia i ona uzid il di, da kopaj i načeš je, ha kao ošamućenu.*

*tamo čekat ili ne znam...*¹⁴⁴

Ako bi do ujeda ipak došlo, onda se križa. *Ja to ne znam ništa, samo znam da tri puta, isto pita kako je ime kravi, il ovci.*¹⁴⁵ Kazivačica iz Vagana (r. 1935. godine) riječ *zagovor* upotrebljava u kontekstu liječenja: *da kao neke svete riječi se znalo. Ja isto mislim da ova baka što je bacala ugljenje, da je znala zagovarati. To se reklo zagovaranje od zmijinog ujeda, i da prođi. A neko je otiša. Je li neka molitva, mislim da bi morala neka molitva bit.* Jednog kazivača zmija je ujela 1955. godine te se spremio u bolnicu kada je došla susjeda *što je zagovarala od ujeda zmije (...)* njoj dojavio neko, ona došla i ona isto tu svoju molitvu ubacila na to. *Sad koliko je uspilo, koliko nije, ja ne znam. Nisam u to vjerovala puno, bilo mi je ipak sigurnije ić kod liječnika.*¹⁴⁶ N. Bonifačić Rožin je također zabilježio kako je *zagovor* liječenje, štoviše zabilježio je i dvije različite molitve koje su se pritom izgovarale. Najprije je zabilježio: *Zagovor od ujeda zmije: "Sveti Petre i Pavle, smeti zmije i đavle, da po putu ne gamižu, da narod ne ujedaju. Veži konja Ilija, dok ne dođe Marija." Zatim se izmoli pozdravljenje.*¹⁴⁷ Nešto kasnije od drugoga kazivača zapisao je *zagovor za zmije: To se odma nazivlje kad koga ujede, bilo blago, bilo čoeke. Trči se čoviku. On pita kako je ime ovci. Recimo Mrka. Onda odvrnem koricu kruva, skinem kapu, prekrstim se i kleknem, a onda pitam: "Mrka, što je Isus večera? Kora kruva ječmena". Onda rečem: "U ime Isusa i Marije" (križem se korom kruva po zemlji) "zemlja mu je prostirač, a bobova slama pokrivač" (i rečem opet) "u ime Isusa i Marije" (i križam) "i nebo mu pokrivač". (opet) "u ime Isusa i Marije". I tako tri puta moram izmoliti sve. Onda se prekrižim i dignem. Pri molitvi držim prste za svako moljenje. Najzad na kraju izmolim jedan očenaš i zdravu Mariju, priporučim sv. Anti za spas onoga što ga je ujela zmija. Onaj kriv ostavim kraju, da se ne gazi. Onda mu drugi sa zasijanom iglom bode ranu i sa kamenom ili brusom ravnim istiskuje.*¹⁴⁸ Bonifačićev je kazivač praktikant, tj. muškarac. Moji su pak kazivači kao iscjelitelje najviše spominjali posebne žene, i to one već ranije spomenute, koje su znale bacati ugljenje, a koje su znale i posebne molitve za ovu priliku (uz to postoji nekolicina racionalnih načina liječenja za koje su svi znali, a koje ću ipak izostaviti jer nisu dio teme).¹⁴⁹

¹⁴⁴ Kazivačica r. 1974. godine, Piplica.

¹⁴⁵ Kazivačica r. 1929. godine, Piplica.

¹⁴⁶ Kazivač r. 1945. godine, Sveti Rok.

¹⁴⁷ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 26.

¹⁴⁸ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 31.

¹⁴⁹ O tome vidi više u članku Ane.Krznarić u ovome svesku *Senjskog zbornika*.

7. Zaključak

Ovaj rad pregled je sakupljene građe na širem području lovinačkoga kraja, a predmet mu je magijski aspekt liječenja. Iako je dio narodne medicine vezan uz racionalna sredstva liječenja, *veza narodne medicine i magije je očigledno vrlo jaka, do te mjere da je teško odrediti što se odnosi na narodnu medicinu, a što predstavlja samu magiju. Jer, narodni iscjelitelji vrlo često liječe magijom, a mnoge bolesti i nezgode se preveniraju upravo magijskim putem.*¹⁵⁰ Prikazana građa potvrđuje kako se u postupcima otkrivanja, prevencije i liječenja bolesti pojavljuju i magijski i religijski elementi koji se razlikuju u odnosu prema nadnaravnome – *magija razumijeva aktivan odnos prema nadnaravnom svijetu, u smislu da čovjek magijskim postupcima može utjecati na taj svijet i izazvati željene promjene.*¹⁵¹ Nadnaravna liječenja u sebi već sadrže neka racionalna rješenja (npr. urok, čiji je simptom uglavnom vrućica, liječi se polijevanjem tijela vodom), ali je cijeli postupak prožet nadnaravnim simbolima u obliku određenih predmeta i molitvi kojima je svrha osigurati pozitivan ishod. Isto tako može se pretpostaviti da su cjelokupni nadnaravni načini liječenja korišteni paralelno s racionalnima, opet, kako bi pospješili izlječenje.

Uvjetno možemo reći da su se ovakvi postupci prevencije, zaštite i liječenja prakticirali prije Drugoga svjetskog rata jer su kazivači upozorili da se danas održavaju samo u njihovim sjećanjima, uz pojedine iznimke.¹⁵² Unatoč bojazni da će moja pitanja ostati neodgovorena jer *magijski se postupci ipak nastoje držati u tajnosti,*¹⁵³ kazivači su bili izrazito susretljivi. Zanimljivo je kako se tijekom istraživanja pokazalo da su muškarci većinom manje vjerovali u nadnaravno, a osim nevjerice, njihove iskaze karakterizira razrađeno racionaliziranje. A upravo je tu, u vjerovanju u uspješnost nekog čina, razlika između onih koji su neka oboljenja i ozdravljenja vidjeli ili iskusili kao magijske, dok su ih drugi tumačili racionalno – oboljenje kao negativni utjecaj okoliša na tijelo, te ozdravljanje kao uobičajena obrambena reakcija tijela. Muškarci su otvorenije razgovarali o magiji te ni jedan nije izrazio svoja kršćanska uvjerenja (iako prema simbolima u kući očito jesu kršćani). S druge strane, žene su vrlo često naglašavale svoju vjeru i uz to napominjale kako ne vjeruju u magiju, ali u žaru priče znalo im se isto tako

¹⁵⁰ T. BUKOVČAN-ŽUFKA, 2003, 163.

¹⁵¹ A. BRENKO, 2004, 327.

¹⁵² Vidi slučaj praktikantice u poglavlju 4.3. *Liječenje uroka* ovoga rada.

¹⁵³ M. RANDIĆ, 2003, 81.

često potkrasti tračak sumnje te bi rekle *a tko zna je li pomoglo*. Prema mojim saznanjima, magijom su liječile većinom žene te su stoga i moje kazivačice bile upućenije u takve priče. Moguće je da su se neke od njih i same služile magijom, ali to nisu željele otvoreno priznati. Također je moguće da je neke žene spriječilo da budu otvorenije u svojim kazivanjima prisutnost njihovih muževa, koji su tako uvjerljivo racionalno objašnjavali mnoge naoko magijske pojave. Na kraju, treba napomenuti kako su rijetka pitanja naišla na neodobravanje kazivača, neka pripovijedanja izazvala su skepsu ili racionalizacije, ali gotovo svi podaci i priče o prevenciji, zaštiti od uroka i *vrački* i liječenju magijskim sredstvima popraćeni su smijehom, štoviše i ushitom prilikom prisjećanja na neke (ne tako) davne događaje i priče.

Upravo se ovakvim istraživanjima fokusiranima na određen dio društvenog života može pratiti njegov razvoj, ali i (moguće) promjene stavova pojedinaca te iz toga i cjelokupne zajednice na koju pak djeluju drugi povijesni čimbenici. Interakcija svih ovih razina utječe na stvaranje jedinstvenih kulturnih formi važnih i za koheziju zajednice i za akademska istraživanja.

Popis skraćenica

IEF	Institut za etnologiju i folkloristiku
UEA	<i>Upitnica Etnološkog atlasa Jugoslavije</i>

Literatura i izvori

- Nikola BONIFAČIĆ ROŽIN, *Folklor(na građa) iz Lovinca i okolice*, rkp. IEF 271, Zagreb, 1955.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Folklorna građa okolice Lovinca u Lici*, rkp. IEF 180, Zagreb, 1955.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1984.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Priče i pričanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.
- Aida BRENKO, Praktičari narodne medicine, *Sociologija sela*, 42, Zagreb, 2004, 309-338.
- Tanja BUKOVČAN-ŽUFKA, Narodna medicina kao predmet etnologije, *Studia ethnologica Croatica*, 14/15, Zagreb, 2003, 145-169.
- Jadranka GRBIĆ, Predodžbe o životu i svijetu, u: *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, Zagreb, 1998, 296-336.

- Mile JAPUNČIĆ, *Taslak : rječnik Sv. Roka*, vl. naklada, Zagreb, 1998.
- Mile JAPUNČIĆ, *Lovinački kraj, vrijeme i ljudi*, vl. naklada, Zagreb, 2000.
- Petra KELEMEN, Liječenje zmijskog ujeda – priča kao dio sjećanja zajednice, u: *Živjeti na Krivom Putu*, sv. 2 (ur. M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić), Zagreb, 2008, 189-201.
- Petra KELEMEN, Vjerovanja u nadnaravna bića, u: *Živjeti na Krivom Putu*, sv. 2 (ur. M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić), Zagreb, 2008, 279-292.
- Mirjana RANDIĆ, Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima, *Sociologija sela*, 41, Zagreb, 2003, 67-85.
- Upitnica Etnološkog atlasa (UEA), svezak IV, teme br. 141. *Mora, vampir, vukodlak i neka slična bića*, 142. *Vještice, vile, suđenice*, 143. *Neka druga natprirodna bića i pojave*, 144. *Sveci zaštitnici*, 145. *Vjerovanja i pričanja o nekim životinjama, njemušti jezik*, 149. *Zlo oko, uroci, sretni i nesretni dani*. Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu. UEA HF 211/987, Sv. Rok (Gračac); UEA gF 412/1022, Vranik (Gračac).
- Aleksandra VLATKOVIĆ, Godišnji običaji, u: *Živjeti na Krivom Putu*, sv. 2 (ur. M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić), Zagreb, 2008, 243-275.

PREDICTION OF ILLNESS AND DEATH, SUPERNATURAL METHOD OF PREVENTING ILLNESS AND DEATH AND MEDICINE IN THE LOVINAC REGION

Summary

This work describes the customs which the population of the Lovinac region used to alleviate the unpleasant, but unavoidable, effects moments in everyone's life - disease and death. The framework of the study was the profusion of supernatural customs, which manifested themselves in the forms of Christian and non-Christian (though mostly Christianised) elements. Field research showed that some of these customs are still very present in the lives of the people today, although the narrators mostly placed them in the past.

The first of them relates to the prediction of illness and death. Illness and death could be foretold through dreams or animal behaviour, domestic and wild. Other predictions were connected to the annual calendar – the prediction of death was made with the help of daisies on St. John's Day and the smoke of candles during the Christmas holidays. Observing shoulder joints according to some narrators belongs to daily predictions, whilst others related it to a specific date. The customs with the daisies and smoke are interesting in this respect that only one person foresees an accident so the rest of the community can breath more easily (at least for one year).

When sickness and death are foreseen, although in the words of the informants they cannot be prevented, there are a number of preventive measures mainly related to Christianity. There are, first of all, making vows to the saints, of vowing making with various objects to children, and the most often person who conducted such rituals were female. In addition there are blessings with holy water, as well as the blessings of material goods (houses, fields) to the blessing of people. The custom of wearing ashes is determined by the Catholic calendar, but in it are manifested the non-Christian protective properties of ash.

When the sudden onset of illness happens which is manifested by general weakness, it is obviously a matter of spells which means that the person was not protected properly (for example with red stripes) or that someone has broken a taboo (praising some young person). This is the act of the evil-eye or that caused by wonderment and salvation is sought in the magical process of healing – answers which are only known to be performed by specialised people (who were still within reach, at least one per village). They knew and practiced supernatural treatment for illnesses that were not only caused by supernatural forces. Some other misfortunes, however, would have needed to be dealt with by going to far away regions, such as a *hodža* (Muslim priest) in Bosnia or a special *vračar* (sorcerer) in Dalmatia.

One special theme was the role of snakes in this region. The *zmijara* (snake charmer) who managed snakes and who through speech they could stop snakes from biting, and eventually cure snake bites.

The described procedures in prevention, protection and treatment were practiced up until WWII and narrators made it clear that today these are only memories, although some examples of practices which are still carried out to the present day have been confirmed.

Keywords: Lovinac region, folk medicine, treatment, supernatural, magic